

Zabolai és szörcsei jobbágyok és cselédek zendülése 1802-ben

(Kivonat)

A dolgozat a zabolai és szörcsei (Háromszék megye) jobbágyok, zsellérek és cselédek zendülésére vonatkozó sepsiszentgyörgyi levéltári anyagot mutat be. 1802-ben odáig fokozódott az ellentét SZÉPLAKI P. HORVÁTH Farkas zabolai földbirtokos és a birtokán dolgozók között, hogy a zendülésben résztvevő jobbágyokat csak a határőrséghez tartozó három század katoná kivezénylésével tudták szétszlatni, hogy a megtámadott birtokosokat megmentsék. A zendülésben részt vevők egyik része a megtorlás elől Moldvába menekült.

Bevezető

Zabola sok vonatkozásban híres település Háromszéknek. E helységhez fűződik jó néhány, a székelység életében fontos esemény. 1466. január 20-án itt tartották a székelyek azon nevezetes gyűlést, amelyen Mátyás király megbízásából SZENTGYÖRGYI BAZINI János erdélyi vajda és székely ispán elnökölt, azzal a céllal, hogy a lázadó székelyek és uraik között békességet teremtsen. Ekkor határozták el, hogy a székekben székbírákat neveznek ki, akiknek az lesz a feladatuk, hogy a panaszosok sérelmeit kivizsgálják, megfelelő időben igaz, pártatlan döntést hozzanak, s ezzel orvosolják a sokszor hosszú ideig elhúzódó peres ügyeket. Csak abban az esetben kelljen Udvarhelyre, vagy az erdélyi vajdához fellebbezniük a panaszosoknak, ha a széki bírák döntését nem tartják igazságosnak.

Ezen a gyűlésen arról is határoztak, hogy a székbírák hallgassák meg a nép panaszait, amelyek a főurak és más hatalmasságok ellen hangzanak el, s azt közölgék a székely ispánnal is. Amennyiben a hatalmasok valóban igazságtalannul bántak a néppel, s így ellenségeivé váltak a közszabadságnak, fejüket veszítsék, és vagyonuktól megfosztassanak¹.

Zabolán élt a MIKES-család egyik ága, amelynek fiai gyakran vezető személyiségek voltak a háromszéki, vagy erdélyi fontosabb eseményeknek. A családból különböző időszakokban királybírók, tanácsurak, főispánok, főkapitányok kerültek ki. 1629. február 2-án Zabolán MIKES Zsigmond házánál APOR Lázárnak IMECS Judittal tartott „fényes lakodalmán” megjelent Erdély fejedelme, BETHLEN Gábor és felesége, valamint Erdély főnemességének döntő többsége². A zabolai MIKES családnál töltötte gyermekkorának egyik részét MIKES Kelemen is édesanyjával, TORMA Évával, hisz MIKES Pál a Kelemen fia születésének évében THÖKÖLY menekülttáborában tartózkodott, hogy aztán Fogaras várában haljon meg, kegyetlen kínzások között³. Bár a MIKESek közül többekre is utalhatnánk, még a későbbi, 1848-as vitéz katonát, a szintén MIKES Kelemen kell megemlítenünk, aki a 15. Mátyás-huszárezred szervezője volt, s aki Szeben ostrománál esett el 1849. január 21-én⁴.

A továbbiakban az 1802. évi zendülést mutatjuk be, amelyet tudomásunk szerint kutatók eddig nem ismertettek, és néprajzi gyűjtésből sem ismeretes. Nem célunk az esemény tágabb történeti összefüggésekre illesztése (a napóleoni háborúk korának a bemutatotthoz időben közeli eseményével az elmúlt években vidékünkön pl. PÁL-ANTAL Sándor és SZABÓ Miklós foglalkozott - l. a maros- és udvarhelyszéki szabadok 1809. évi engedetlenségi mozgalmaról jelent meg egy-egy tanulmányuk). A sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban található vonatkozó periratból kiderül, hogy a zabolai és szörcsei jobbágyok, valamint az udvari cselédek 1802-ben korábbi sérelmeik, panaszaik miatt szembeszegültek SZÉPLAKI P. HORVÁTH helyi földbirtokossal, az ügy valóságos zendüléssé terebélyese-

dett, s csak gyors és ellentmondást nem tűrő intézkedések után tudták elfojtani.

Az iratból minden előzményt és körülményt nem tudhatunk meg, mert csupán töredékében ismerjük: a törvényhatóságok elé idézettek közül a 20-tól a 33-ig terjedő sorszámuak tanúvallomásait őrizte meg a megcsonkult jegyzőkönyv. Mégis úgy véljük, valamelyest egységes képet tudunk kialakítani ezen eskü szerint írásban rögzített és máig megőrzött vallomásokból. Egyben betekinthetünk a múlt század eleji háromszéki faluközösség életébe, az akkori eseményekbe, a lakosok gondolkodásmódjába. A lehetőségek szerint nyelvi eszközökkel is megpróbáljuk érzékeltetni magát a kort és a közösség hangulatát, beszédmódját, viselkedését.

Előzmények

A zabolai és szörcei jobbágyok és főurak közötti ellentétek visszamenően egészen az 1400-as évek közepéig ismereteseek, amikor a háromszéki jobbágyok úri kastélyok égetésébe kezdtek. Az eseményeket követően hiába kötöttek egyezséget 1466-ban urak és szolgák, mert a jobbágy a későbbiekben is szolgál és kiszolgáltatót maradt.

Idő teltével állandóan növekedett a jobbágyok száma. EGYED Ákos kutatásaiból tudhatjuk, hogy Zabolán 1614-ben 89 jobbágy és 18 zsellér élt, 1750-ben 86 jobbágy és 15 zsellér, 1848-ban 188 a jobbágyok száma és 19 a zselléréké, vagyis ekkor már ebben a községben 207-en voltak állandó kiszolgáltatói a birtokosoknak. 1802-ben az 1750-es és 1848-as adatok alapján mintegy 150-160 jobbággal és zsellérral számolhatunk.

Hasonló arányban tartották nyilván mind a jobbágyokat, mind a zselléreket a közvetlen szomszéd helységeikben is. Elsőnek Szörcsét említjük, mert HORVÁTH Farkas birtoka odáig átnyúlt, s a tárgyalás során gyakran szólnak az itteni lakosokról. Ebben a helységben 1848-ban 105 jobbágy és zsellér volt. Kovásznán 1848-ban 150 jobbágy és 85 zsellér élt, vagyis összesen 235-en voltak. Távobabb esik ugyan Zabolától, mégis megemlítjük Zágont, mivel a tárgyaláson szóba kerül HORVÁTH Farkas ottani útja is. Az 1848-as adatok

szerint a zágoni jobbágyok és zsellérek száma jóval meghaladja a fentiekét. Itt 461 jobbágy és 104 zsellér lakott, összesen 565-en voltak⁵.

Csupán tájékozódásul említjük meg a két település összlakosságát az 1860-as években. Zabolán 2157-en, Szörcsén 774-en laktak⁶. Mára valamelyest növekedett a zabolai lakosok száma: 1977-ben 3505-re, 1992-ben 3555-re, a szörceieké pedig valamelyest csökkent: 1977-ben 738-ra, 1992-ben 624-re⁷.

A tárgyalás események idején a helyi jobbágyok és az udvar cselédjei már évek óta elégedetlenek SZÉPLAKI P. HORVÁTH Farkas zabolai földbirtokos intézkedései és tettei miatt. A békétlenek élére állt, és a türelmetlenséget szította BORSAI György és NAGY András. A jegyzőkönyvben még egy harmadik „lázító” nevét is leírták, de kilétét nem sikerült megállapítanunk.

A tanúvallomások során gyakran megemlézték NYERGES Józsefnek, ENYEDI Anisnak, SZÉKELY Pistának és feleségének nevét, akik HORVÁTH Farkas kegyetlenkedéseinek korábbi áldozatai. Tanúi és részesei az eseményeknek MIKÓ Zsigmond, DAROTZI és az iskolamester, BENE Sámuel.

A tárgyalás során tizennégy tanút hallgattak ki. Ezekből a vallomásokból az derül ki, hogy a zabolai jobbágyok és cselédek, a szörcei jobbágyok szinte valamennyien részt vettek a zendülésben.

Az események szereplői

1. SZÉPLAKI P. HORVÁTH Farkas

A tizennégy tanúvallomás alapján SZÉPLAKI P. HORVÁTH Farkas zabolai földbirtokos volt. Vele kapcsolatban szólnak a tanúk Szörcséről, Kovásznáról, Besenyőről, Szentkatolnárról, Telek-, Zágón-, Uzon-, Bereck-, Pákéről.

A periratokból az is kiderül, hogy elsősorban a zabolai és szörcei jobbágyok és zsellérek, de a szomszédos földbirtokosok is, sőt tanító, molnár, szinte mindenki haragszik HORVÁTH Farkasra.

A Teleken lakó HORVÁTH Lázár, András és Ferenc egyértelműen azt közlik a kivizsgálás idején, hogy Zabolán a lakosok mind ellenségei:

„tudom, hogy Zabolán két jó embere is nintsen” – állítja az első tanú. HORVÁTH András vallomása: „Igen is esmérem Mgs SZÉPLAKI P. HORVÁTH Farkas urat, tudom bizonyonnyal hogy... in genere mind haragossa [az egész község], és kíván... bosszúsággal illetni”. HORVÁTH Ferenc is azt közli, hogy „az egész Zabola falva haragosa”.⁸

A kihallgatott tanúk többsége általában elmondotta, hogy „rossz ember” volt, de egy-egy olyan történetet is elbeszéltek, amely kegyetlenségét bizonyítja. A község régóta suttog HORVÁTH Farkas olyan tetteiről, amelyek valódi kiskirály voltára, korlátlan hatalmára vonatkoznak. Egyesek bizonyítják, hogy haragjában cselédei közül néhányat halálba kergetett, vagy jobbik esetben súlyosan bántalmazott, egyesekre rá is lőtt, vagy fegyvereivel őrizetbe vetett szökevényeket.

Néhány vallomástevő azonban védelmébe veszi. Az előzmények alapján gyanúsak ezek a vallomások, s mintha a jegyzőkönyv soraiból az is kiolvasható lenne, hogy a tanúk valamely közbenjárásra nyilatkoztak kedvezően HORVÁTH Farkasról.

A szörcei DÓNÁTH József vallomása szerint „Az igaz és szent ezen kérdésben, hogy ha a Mlgs Exponens urat kivanta bosszantani és ingerelni az ember, talán a’ világon is nem volt jobb ember”.⁹ HORVÁTH András, aki előbb haragosait említette, egy újabb kérdésre felelte: „Minden emberekkel, tudom, hogy barátságosan kívánt élni, az igaz, hogy ha megbosszantották, magát csak nem igen hagyta másoktól motskoltatni”.¹⁰ További vallomástevők bizonyítják, hogy nem ölt, nem támadott, vagy vert meg senkit, „sőt még igen barátságos jó szívű ember volt, a’ míg fel nem bosszantották”.¹¹ Mások becsületes úri embernek tartották, sőt azt is elmondották, hogy „aki jól dolgozott, annak ételt és [italt] adott”.¹²

A HORVÁTH Farkas ellen kialakult gyűlölet fő forrása az volt, hogy bizonyos munkák elvégzését kedvező időjárás esetén, az egyezés ellenére, erőszakkal megkövetelte, s olyankor a jobbágyok a saját földjükön nem tudtak dolgozni. Ez bizonyos értelemben azt is jelentette, hogy az évi munka vesztett értékéből, jobbik esetben, vagy megtörténhetett, hogy az időben el nem végzett betakarítás veszélyeztette az évi termést.

Ezért hangzott el olyan vallomás, hogy „Az [is] igaz, hogy szorgos dolognak idején többet szolgáltatva, a’ mint akkor tartoztanak volna”.¹³

HORVÁTH Farkas már ekkor bevezette a munkára ösztönző bizonyos napi feladatot. „Az el múlt nyáron 1802-be az Exponens Mlgs Ur maga a mezőre ki sem ment, hanem napjára napszámba egy személyre négy kalongya aratást kihagyott”.¹⁴ A kovásznai illetőségű 61 éves MOLNÁR István, aki 8 esztendeig a HORVÁTH Farkas malomában volt molnár, a kierőszakolt munkáról beszélt, majd így folytatta: „De asztán a’ Magok Munkájokra botsátotta, és amíg el nem végezték hét számba nemes hajtotta”.¹⁵ A védelmezésére közölt indokok tovább bővültek azzal is, hogy ez erőltetett túlhajszta idején étellel-itallal pótolta a jobbágyok munkájának elmaradását. „Olyan természetű Jóságot mások is bírnak, amilyen az Exponens Mlgs Uré, ezek az Possessus urak soha nem szoktanak enni és innya adni a’ jobbágyoknak, de az Exponens Mlgs ur kivált nyári dolog idején bőven adott ételt és italt”.¹⁶ Tettei ellensúlyozásaként MOLNÁR István azt is közölte, hogy „a’ kösség közüll akár ki bé ment az Udvarába kérni, onnét soha üressen ki nem jött”.¹⁷

Ezek azonban csupán egy-egy kis írt jelentettek a tulajdonképpeni fájdalmas sebekre. HORVÁTH Farkas szeszélyeinek engedve hosszú időn át gyógyíthatatlan és felejthetetlen vágásokat osztogatott jobbágyai körében.

Az egész község között, a szomszédos helyiségekben is, gyakran beszédtema volt, hogy azon szolgálit, vagy jobbágyait, akikre valamiért megharagudott, életveszélyesen megsebezte, vagy más módon kergette halálba. Halálosan megsebesítette NYERGES Józsefet, aki a „Mlgs Exponens Ur keze miatt meg holt”.¹⁸ Majd a kivizsgálók afelől érdeklődnek, hogy milyen körülmények között halt meg ENYED Anis és főkocsisa, SZÉKELY Pista felesége.

2. NYERGES József

A periratokból kiolvasható, hogy HORVÁTH Farkas nyolc évvel korábban oly súlyosan bántalmazta az akkor még ifjú NYERGES Józsefet, hogy sérülésébe belehalt.

A tanúvallomások egyik része, bizonyára gondos előkészítés eredményeként, elterelni igyekszik a figyelmet az igazságról, és NYERGES József halála okát más körülményekkel próbálja magyarázni.

A kivizsgálókkal közölték, „hogaz Exponens Mlgs ur meg verte” NYERGES Józsefet,¹⁹ sőt MOLNÁR István így vallott: „Tudom, hogaz Utrizált NYERGES Josit magánál tartotta a’ Mlgs Exponens ur es ezen gyermek fején tsinált Sebet mag[am] láttam, mivel a’ mint fellyebbis még az Exponens Mlgs ur udvara alatt lévő [Mal]mában Molnár voltam a hova is a gyermek NYERGES Josi gyakran jövögetett, ‘s nézte a fején lévő sebet”.²⁰ Vallomásának további részében halálának okozóját a sebet kezelő „felcserben” keresi, ugyanis azt bizonyítja, hogaz a seb már gyógyulni kezdett, de azt nem tudhatja, hogaz halálba betegsége: „nem tudom mitsoda nevű feltser kezdé gyógyítani de a’ meg ütés után három, vagy negy Holnapra meg is hala”.²¹

Közben azt is elmondották a tanúk, hogaz a seb okozója nem is HORVÁTH Farkas volt, hanem korábbi vízbeeséskor ütötte kőbe fejét, mivel megrészegedett. „Ezelőtt egy néhány esztendőkkel /:lehet mint egy hét vagy Nyoltz esztendeje:/ ide Kovásznára ugyan a’ Mlgs Exponens ur ide való Malmába, a’ hol akkor lakott egy Varga István nevű Molnárja, jöve valami Malom vasok meg igazittásáért, és itt erőssen meg itasodván, a’ mikor Hazafelé Zabolára kezdett volna menni a RÁKOSI András kapujánál levő magos Pallon egy embert a hátára fel vevén azzal együtt miko a’ pallon menne keresztül, belé esék a’ pallorol a’ hátán vitt emberrel edgyütt, a’ fejét bé törte, és az oldalát is erőssen meg ütötte a’ kövekbe. Ugy tudom haza menetele után kevés idővel Ágyba eső beteg léve és ezen ütésektől kapott nyavalyába és vagy egyébb más féle nyavalyába meg hala”.²² Ha pedig ez nem volna kielégítő bizonyíték NYERGES József halálának okáról, akkor egy másik vallomásból többet is megtudhatunk, a 48 éves VARGA János közléséből. Ő HORVÁTH Farkasnak kovásznai malmában „hatodfél esztendeig molnárja” volt. Szerinte NYERGES József ebben a malomban a malomkö-

veket nézte meg, s a Zaboláról hozott „Malom vasak”-at a kovácshoz vitte, ahol „nagyon megrészegedett”, s a pallonál „csizmadia BIKFALVI Sámuel, kit a’ nagy nyavallya a földhöz le vert volt”, hátára vette, és a pallón haladva a vízben lévő kövekre esett. Ezt a tanú szemével látta. Majd a vérző seb körül a haját leberetváltá, s felesége „szapanyos pálinkával meg mosá”. De az előbbi vallomástól eltérően azt közölte, hogaz halálát nem a vízbeesés okozta, hanem a fenti események után „az egész család hagymászbba fekütt – én, és az utrizált NYERGES István [Jozsi] bele esénk – Engemet Kézdi-Vásárhelyre a feltserhez vittének, és akkor az utrizált NYERGES Istvánt [Józsi] a Mlgs Exponens ur a’ feleségét is erőltette, hogaz vinnék bé hogaz vágnának rajta eret”.²³ Így a vallomásokból nem derült ki NYERGES József halálának egyértelmű oka.

Azt azonban elmondották, hogaz az úr a hatalom tudatában maga ítélkezett és büntetett. NYERGES József magtámadásáról és haláláról ilyen vélemény is elhangzott: „Erre tudom azt mondani közhírből, hogaz az utrizált NYERGES Jósinak Fejébe vágta volna Sorkantyuját, és azután három hét mulva megis halt”.²⁴

Anélkül, hogaz a tanúk bővebben kitértek volna vallomásaikban, mi történt a NYERGES családdal, MOLNÁR István azt mondotta, hogaz testvérét, „NYERGES Ferentzetis hallottam, hogaz elszökött, és Bukarestbe ment egy Bojárral”.²⁵

3. ENYEDI Anis

Azzal is gyanúsították HORVÁTH Farkast, hogaz ő okozta volna ENYEDI Anisnak halálát. Lehet, hogaz a jegyzőkönyv hiányzó részében bővebben is kitértek halála körülményeire, a megmaradt iratban azonban eléggé homályos mindaz, amit róla följegyeztek. „ENYEDI Anis a’ kit Groff MIKES Sigmund ur eő nagysága nem tudom honnan hozott bé Zabolára Szolgálójának az Exponens Mlgs ur udvarában is lakék, és az ő szurkos, piszkosságáért magam is tsufoltam Motskos Persinek, s tudom, hogaz az udvarbol elis tsapták; ezen, és a’ NÉMET Léányokon kívül más idegen helyről való, aki nem Három Székéről valo fejr tseléd még lett

volna nem tudok”.²⁶ Róla terjedt el az a hír, hogy „HORVÁTH Farkas keze miatt meg holt”, de a tanúk nem bizonyították.

4. SZÉKELY Pista felesége

HORVÁTH Farkas nevéhez kapcsolódik SZÉKELY Pista feleségének halála is. SZÉKELY András, BEDŐHÁZI József jobbágya így vallott: „Pista, a’ Kotsis ez az en Testvérem e’ fő kotsissa volt a’ Mglx Exponens urnak, és ugyan ott az Udvarban megis házasították, ő onnét el szökvén, a’ felesége ott maradt; de ugyan tsak az Mlgs Exponens ur Fegyveres emberekkel megint vissza vitette –keves időt ott lakván feleségestől edgyütt megint el szökének a felesége az én Házamhoz Pákéba, Pista pedig Szebenbe ment. Egy kevés idő mulva a’ Mlgs Exponens ur minden portékáival edgyütt a’ Pista feleségét Zabolára viteté, a’ mint hallottam az után megint el szökött, és ment Uzonba BARTOK Josefné Aszszonyhoz, s itt laposban eleyetvén magát meg Sugarítottak volna, de hol és hogy holt meg az apja házánál-é vagy egyebütt, mond hogy nem sok gondom lévén az után reá, nem tudom”.²⁷

Égetések

A HORVÁTH Farkashoz való túrhetetlen viszony bizonyítékai az égetések is. Ha környezete nyíltan nem tudta visszafizetni mindazt, amit tett, egyesek nem bizonyítható, de súlyos károkat okozó eszközökhöz folyamodtak. „Éléggettését ket ízben tudom, egyszer a’ Menykő által masszor amint a’ gyanu volt a Szakatsa által”.²⁸ HORVÁTH Lázár azt közölte, hogy „most két esztendeje léssen talán annak is, hogy az Istálóját fel égeték Lovai, Hámjai ben égének”.²⁹ S hogy egy közösség körében mennyire elmélyülhetett az évenkénti gyülemlő gyűlölet, annak a legmeggyőzőbb bizonyítéka, hogy olyankor nem siet senki HORVÁTH Farkas segítségére, amikor csak a falu támogatásával lehetne értékeket menteni. Régóta erkölcsi kötelességének tartotta mindenki, ha valamilyen ok miatt tűz ütött ki valamely helységben, azonnal az egész közösség oltására sietett. Nem így történt

Zabolán, amikor a HORVÁTH Farkas istállója égett. „A zabolai lakosok addig tűzoltani nem mentek, amig edgy Tiszt oda nem érkezett”.³⁰ Elégett kocsija, sőt asztaja is. Egyik esetben kocsisát, máskor szakácsát vádolják az égetésért, de teljes bizonyossággal nem derült ki, ki volt a tettes.

A zabolaiak zendülése

Talán nem véletlenül keringtek a hírek HORVÁTH Farkas gyilkosságairól. Az ilyen jellegű tettekről kisebb közösségekben, az esetleges megtorlásoktól félve, vajmi keveset, s csak sutto-gva mertek beszélni. Az eskü alatti tanúvallomások idején is elhallgatták, vagy csak rövid, homályos utalásokat közöltek róla. Ezek a sutto-gások évek teltevel ismételtelen felszínre kerültek, s amikor az elégedetlenség fokozódott, a napi események bírálatának ezek is részét képezték.

A tulajdonképpeni zendülés első hulláma a zabolai tanító nevéhez kapcsolódik.

BENE Sámuel már évek óta Zabolán tanított. Kezdetben a zabolai „Református Eclésia” nem akarta befogadni, s ekkor HORVÁTH Farkas járt közbe az egyházi előjáróknál, hogy megkaphassa az iskolamesteri állást, sőt házánál „sok ideig szabad asztalt” is adott. Tetteért hálát várt a tanítótól. Idő teltevel azonban BENE Sámuel arról győződött meg, hogy jötevéje ellensége a falu közösségnek, elsősorban a jobbágyoknak, akiknek panasza évről évre szaporodik, ezért nem tartott ki ura mellett, hanem a falu lakóit támogatta, s panaszait írásban is közölte HORVÁTH Farkassal. Haragját ezen irat váltotta ki. A szörcei DÓNÁTH Józsefnek panaszolta: „nézd, Barátom, hogy beszél velem edgy oskola Mester... be háládatlan”.³¹ Ettől kezdődően HORVÁTH Farkas kereste az alkalmat a tanító megalázására. A vallomásokból nem derül ki, mi volt a közvetlen kiváltója HORVÁTH Farkas támadásának, de azt többen is elmondották, hogy CLANDI hadnaggyal „a Mester Házára ment volna”, amiért „CLANDI Hadnagy Urat arestomba is tették”.³²

BENE Sámuel iskolamester megtámadásáért a zabolai Református Eklészia gyűlést tartott, amelyre a támadó HORVÁTH Farkas is meghív-

ták. A falu lakói fegyverrel várták a mindig fegyverrel járó HORVÁTH Farkast. Egyik tanú vallotta: „Azt is hallottam, hogy a’ Zabolai Reformatus Ecclesianak gyűlése egy alkalmatossággal azert volt, hogy HUSZÁR Hadnagy CLANDI Urral az Exponens Mlgs ur a’ Mester Házára ment volna”.³³ Mindezt a nyújtódi DONÁTH Ferenc azzal egészítette ki: „Ezt is a Zabolaiaktól hallottam nevezetesen KOZMA Samueltól [...], ekkor az oda gyűlt emberek, és Aszszonyok közülis sokan voltak fegyveresen, és ha az Exponens Mlgs Ur CLANDI Lovas Hadnaggal a’ filegoriába nem szaladott volna, meg ölték volna”.³⁴

A megsértett emberek valósággal fellázdak a támadó úr ellen, s arra biztatták egymást, hogy HORVÁTH Farkas udvarában folytassák üldözésüket, „s még aztis beszéllették az embereknek – jertek menjünk az ilyen terentetének az udvarába, és ha szépen nem adgya meg magát verjük fő[be]”.³⁵ Ilyen körülmények között HORVÁTH Farkas fegyverét használta: egyrészt „el szaladott úgy lődözött viszsza”, másrészt elmenekülése után „lőtt osztán ki, és érte egy Aszszonynak a’ Tszimája sarkát”.³⁶

Állandó viszály volt HORVÁTH Farkas és közvetlen szomszédja, DAROTZI úr között is. HORVÁTH Farkas hatalmának tudatában fegyverével igyekezett megfélemlíteni környezetét. Volt olyan vallomástevő, aki elmondotta, hogy szomszédjával, DAROTZI Urral „edgyik másikra lődöztek volna”.³⁷ Megszököt kocsisát is fegyverrel vitette vissza udvarába.

Mindezek azt eredményezték, hogy HORVÁTH Farkasra is rálőttek: „Mikor az Ur [...] Szék-re mentis úgy lőttenek az Árnyék Szék [hiányzik], hogy most is láttzik az On helye az oldalán”.³⁸

A fentiek is bizonyosságok arra, hogy HORVÁTH Farkas és jobbágjai közötti ellentét elvezetett odáig, hogy már fegyveres támadásokra is sor került. Amikor pedig továbbra is fegyverrel fenyegetőzött az úr, a tanító is fegyverrel válaszolt: „Magától a Mestertől hallottam mondani a szék Házánál – közölte a nyújtódi DÓNÁTH Ferenc –, hogy nékem is van puskám ha HORVÁTHnak van, meg izenem neki”.³⁹ Sőt elterjedt a községben és környékén, hogy maga a taní-

tó biztatott HORVÁTH Farkas lelövésére: „azt is közhírből hallám, hogy zabolai Reformatus Mester beszéllette szerte-széjjel, hogy aki az Mlgs Exponens urat meg lövi semmi baja érette nem léssen, sőt még hetven forintot adnak.”⁴⁰

A jobbágycok, cselédek is keresték a lehetőséget, hogy korábbi és akkori tetteiért urukkal leszámoljanak. Annak ellenére, hogy mindenki előtt ismeretes volt az úr hatalma, hogy tudták, további életmódjuk, mindennapi munkájuk, általában megélhetésük tőle függ, hogy a hatalom is támogatja, hogy fegyvere van, s ha szükség, a katonák is segítségére sietnek, mégis vállalták a szembeszegülést s a vele járó következményeket.

A zabolai cselédek a parancsokat nem teljesítették. Amíg HORVÁTH Farkas Szörccsén tartózkodott, addig otthonában felesége ellen fordultak. Utasításait elhallgatták, kinevették, talán valamilyen formában bántalmazták is. A teledi HORVÁTH András vallomásában kitért a cselédek ellenszegülésére: „A Zabolai szolgáló emberei mind szofogadatlanok; mivel a többiek között az el mult esztendőben [1802] az Exponens Mlgs Ur Szörtséről haza jövet a’ Mlgs Aszszony panaszkodott a’ Mlgs Exponens urnak, hogy soha többet egyedül ide haza nem maradna; mert se ben lévő Tselédek, se a’ szolgáló emberek szovát nem fogadták, még rutul bánanak; mellyen az Exponens Mlgs ur meg haragudván meg akarta veretni őket”.⁴¹

Ezt súlyosabb támadás is követte: „a feleségét DATZO Rozáliát, TURI István Ur ameddig oda hordozta Pávára vagy Zágonba az Exponens Mlgs urat, addig TURI Istvánné Szöktette DAROTZIhoz [régí haragosához], és inset ment Groff MIKES Sigmond Ur udvarába – onnat a testvére, aki a veres csákos Huszároknál kadét vitte haza Szent Györre”.⁴²

Az elégedetlen és az eseményekkel sodródó tömeg nem gondolt a következményekre. Amikor azonban emlékezni kezdtek arra, hogy korábban néhányan életükkel fizettek, amikor HORVÁTH Farkasnak nem engedelmeskedtek, s amikor eddigi viszonyát is számbavették a jobbágsághoz, zsellérekhez, akkor úgy döntöttek, hogy elhagyják udvarát. Egyedüli megoldásnak a más vidékre költözést tekintették. S mint évszázadok-

kal korábban is, hol a szárazság, hol az idegen hódítás, a határőrség szervezése, hol uraik üldözése, néha kisebb vétségek miatt is a Székelyföldről gyakran kerestek oltalmat a menekülők Moldvában, most is az udvar emberei és mások összecsomagoltak, és elhagyták szülőföldjüket. A tanúk elmondották, hogy az elmúlt esztendőben Moldvába szöktek a SZABÓ gyermekei is, sőt korábban mások is, „ugy mint a’ DONÁTHNÉ”. A vallomásokból úgy tűnik, hogy a zabolai menekülők útja is folyamatosan vezetett Moldvába. HORVÁTH Ferenc Teleken lakó tanú közölte: „Tu[dom] pedig len azt, hogy Groff MIKES Sigmund eő Nagysága, BÜDÖSKUTI és DAROTZI urak [...] az előtt, hogy a’ Mlgs Exponens ur emberei elszöktek a szomszéd Moldvába, szöktek el Emberei”.⁴³

Mivel az ellenszenv HORVÁTH Farkas iránt ezen esemény folytán is fokozódott, a bajba jutott földbirtokost látva bizonyára még örültek is a zabolaiak annak, hogy az udvar kiürült. Mert elhagyták a zabolai uradalmat azok is, akik nem Moldvába menekültek. A környéken maradt például a szakácsné és egyik szolgáló is – ahogyan az a tanúvallomásokból kiderül.

A tekei HORVÁTH András hallotta, hogy mikor „Exponens ur szolgáló emberei Moldvába [szök]tenek, nagy öröm volt Zabola faluban”.⁴⁴

Ekkor HORVÁTH Farkas Szentkatolnára menekült, így életét meg tudta menteni.

„Szörtsén abba az idő tájba a’ jobbágyok fel lázadának”

Ilyen előzmények után annyira elmélyült a gyűlölet a jobbágyok és HORVÁTH Farkas között, hogy csak egy újabb szikra kellett a türelmetlenség lángja lobbanásának. A vallomásokból úgy tűnik, valamely a szolgálattétellel kapcsolatos utasítás magyarázata vezetett általános engedetlenséghez, sőt támadó szándék kialakulásához. DÓNÁTH József vallomása: „Az elmúlt esztendőben [1802] itt mind Szörtsén [...] fel lázattanak volt jobbágyok /:Besenyőben GYÁRFÁS Károly Ur által edgy Circularisnak mely a’ Sellérek [hiányzik] szollott roszzul valo magyarázásából, a’ [hon]nét ide is meg jöven a

hír”.⁴⁵ További vallomás szerint a zendülés oka a napi munkálatok szaporításában keresendő: „az el mult esztendőben Szörtsén a’ szolgálatért fel lázadának vala”.⁴⁶ TURI Lászlót szigorúbban is büntetni szándékoztak, de más főurakra is kiterjesztették volna támadásukat. TURI László urat „ha itt kapták volna meg útték volna, s inne akartak indulni más Possessor urakra”.⁴⁷

A tanúvallomásokból a felkelés közvetlen kiváltó okáról és lefolyásáról vajmi keveset tudhatunk meg, hisz csupán egy-egy eseményt rögzített a jegyzőkönyv vezetője. Az egyik kiemelkedő mozzanat: a lázadó jobbágyok a Szörcse határában lévő Borszafalva nevű részen gyűltek össze az elégedetlenség folytatásaként. Tulajdonképpen ekkor bontakozik mozgalmuk olyanná, hogy már semmi lehetőség nem mutatkozik az emberek lecsillapítására. Az itt összegyűltek először HORVÁTH Farkast akarták felelősségre vonni, és a nép ítélőszéke elé állítani. Ezért „halálra keresik”.⁴⁸ De a felfokozott, türelmetlen hangulatban nem csak őt szándékoztak megbüntetni, hanem „még a’ Szörtsei urakat megis akarják verni”.⁴⁹

Nem tudhatjuk, mit tartalmazott a gyors elégedetlenséget kiváltó „circularis”, de látva a zendülést, „kémentenitettek Tisztünk a circularis jártatását meg tilta[saj]”.⁵⁰

S amikor már semmilyen eszközzel nem sikerült a rendet helyreállítani, HORVÁTH Farkas a katonák segítségét kérte: „ide hozzánk Szörtsére a’ fel lázadott jobbágyoknak le tsendesitesekre két Kompánia katonát küldeni” – szorgalmazta.⁵¹ A következő tanú ennél több katonára hívásáról tud: „Tsak hamarjában a’ Székelly Gyalog Regimentből három compánia katonát vittének reájok, ‘s azzal tsendesítettékk”.⁵²

A lázadó jobbágyok leverésekor testi fenytést is alkalmaztak, hisz a lécfalvi BITAI Zsigmond azt vallja, hogy „azt tudom itt Szörtsén abba az idő tájba a’ jobbágyok fel lázadának, kiket is Katona erő és a [hiányzik] okai voltak ezen lázadásnak a’ pált[za] tsendesítette le”.⁵³

E zűrzavaros napokban mind HORVÁTH Farkas, mind felesége újból elmenekült Zaboláról.

A jegyzőkönyvből nem tudhatjuk meg, mit történt a szörcei jobbágyokkal. Mivel a korábbi Moldvába meneküléssel együtt említi egyik tanú a szörceiek zendülését is, joggal gondolhatjuk: közülük is sokan vándorbotot vettek kezükbe a keleti határon átvetető útra.

A zendülés leverése után

A zabolai és szörcei jobbágyok, zsellérek 1802-es zendülése a fentiekkel tulajdonképpen lezárult. Egy év elteltével a kihallgatások során a tanúk több régi fájdalmat, panaszt elmondottak, s véleményt nyilvánítottak azokról is, akiket az ellenállás fő biztatóinak tartottak. De azt is számításba kell vennünk, hogy az elégedetlenség megbüntetése után néhány tanúnak kedvező helyzetet teremthetett a vezetők hibáinak felsorolása és eltűlése, a hatalmasok tetteinek elhallgatása. Feltételezhetjük ismételt, hogy előkészített vallomások is elhangzottak.

Gyakran emlegették BORSAI Györgyöt, mint lázítót, s régebbi állítólagos hibáiért is elmarasztalták. Egyik vád ellene, hogy „felverte SOS György házát, sőt BÓJTE Anna is azt vallja: Teleken „házamat felveré a’ Török háború alkalmatosságával”, vagyis 1788-1790 közötti években, s az elzárásból 500 forint kezességgel váltották ki. Másik tanú „edgy rosZ Karakterü ember”-nek nevezi.⁵⁴ Egyik indoka az, hogy fia „ez előtt mint egy esztendővel TAMÁSFALVI TUSA Josefnek két Lovait el lopta, mellyen rajtais érték, és mégis tudva illyen malitiosus fiat magával tartya”.⁵⁵ Továbbá DÓNÁTH József azt is közli, hogy KOSZTI András panaszolta: „amint az uton mennek a falu között mindenütt velem jöve azt mondgya: Tegnap Zabolára hívának felelni, ‘s BORSAI György ‘s mások ugy annyira foggatának, és olyan dolgoknak mondásokra kényszeritettek /:nevezetesen edgy gyermeknek halálát, hogy láttam volna a’ Mlgs ur keze által:/ hogy én Sirva jöttem ki a’ házból”.⁵⁶

BORSAI György támogatói voltak a lázadás szításában [olvashatatlan] és NAGY András is. HORVÁTH András „keringőknek részegeseknek és szavokat bé nem vehető emberek-

nek lenni” tartja őket. HORVÁTH Ferenc is hasonlóan nyilatkozik: „Az Ultrizáltak közül NAGY Andrást jól esmérem mivel egy alkalmatossággal TURI István Urnál Tamásfalván bál lévén, a’ hol őtett is mint Asztal Inasi szolgálatot tevőt láttam ide s tova járni; azon éjszaka elis lopá a fennebbirt Tisztelt TURI István urnak edgy pár /:akkor Zabolában viselt:/ jó csizmáját, mellyet az után elis viselt. Emellett olly iszákos, hogy edgy Fertáj Pálinkával akár mire lehet venni, így BORSAI György is edgy korhel, részeges ember”.⁵⁷ Vádolják BENE Sámuel iskolamestert is: „midőn venné észre, hogy az Ecclesia béli emberek között betsüli volna, nem kezdett a’ gyermekek tanítására bé járni, és a Mlgs Exponens Urat Mindennül meg betsülni”.⁵⁸ Az ügyben hozott ítéleteket nem ismerjük.

*

A zendülést leverték, a lázadók egyik része Moldvába menekült, az itthon maradtak helyzete továbbra sem javult. Ezért ismételt próbáltak a zabolaiak szembefordulni urukkal a kínálkozó lehetőségek kihasználásával. DÓNÁTH József így nyilatkozott: „az alatt amig ott beszélgettünk volna ezen dolgróól az Mlgs Exponens ural oda [jő]ve egy KOZMA nevezetü Kováts Mester ki[nek] azt mondgya Mlgs Ur! némely Zabolaiak m[i]kor] ide indultam meg támadának és azt mond[ák] Miért mész oda, egyebütt nem kapsz te Kenyeret, ez el menvén, azonban hát ismét jő be két Csiki cséplő, és ezek is mondgyák nagyságos uram, a beszéd szerént nem maradunk itt csépelni az Udvarban. Kérdi a Mlgs Exponens ur, miért nem? Azért, hogy a’ Mlgod Udvarától jollehet mü még nem tudgyuk, a’ Zabolaiak nagyon le untatának. A fennebb is megnevezett Kováts és cséplők elmenetele után azt mondgya a Mlgs Exponens ur. Én nem tudom mit tsináljak ezekkel a Zabolaiakkal, már hozzáam se Mester ember, se cséplők nem jöhetnek, mivel azokat a Zabolaiak az én hozzáam valo jövésről leuntattyák, ugy járék a minapában is három rend béli Csiki cséplőkkel, s felek, hogy a’ mi kevés gabonám vagyom el égetik”.⁵⁹

Jegyzet

1. ORBÁN Balázs, **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természeti-rajzi s népismereti szempontból**, III. Pest, 1869, 138-139
2. ORBÁN Balázs, **i.m.**, 140
3. VERESS Dániel, **A rodostói csillagnéző**, Kolozsvár, 1972, 10-13 és idem, **Így élt MIKES Kelemen**, Budapest, 1978, 36-40
4. ORBÁN Balázs, **i.m.**, 140
5. EGYED Ákos, **Falu, város, civilizáció**, Bukarest, 1981, 115
6. ORBÁN Balázs, **i.m.**, 7
7. *** **Hivatalos Közlöny az 1992. január 7. népszámlálás adataival Kovászna megyében**. Sepsiszentgyörgy, 1994, 14
8. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SÁLvt) Fond 30. Nr. act. 2/32.5-6 (a továbbiakban csak a lapszám)
9. Uo. 3
10. Uo. 6
11. Uo. 8
12. Uo. 12
13. Uo. 11
14. Uo. 7
15. Uo. 11-12
16. Uo. 7-8
17. Uo. 12
18. Uo. 6
19. Uo. 13
20. Uo. 11
21. Uo. 11
22. Uo. 11
23. Uo. 13
24. Uo. 8
25. Uo. 11
26. Uo. 11
27. Uo. 12
28. Uo. 3
29. Uo. 5
30. Uo. 5
31. Uo. 31
32. Uo. 8
33. Uo. 8
34. Uo. 9
35. Uo. 10
36. Uo. 10
37. Uo. 12
38. Uo. 3
39. Uo. 11
40. Uo. 5
41. Uo. 6
42. Uo. 7
43. Uo. 8
44. Uo. 6
45. Uo. 3
46. Uo. 9
47. Uo. 9
48. Uo. 9
49. Uo. 9
50. Uo. 3
51. Uo. 3
52. Uo. 3
53. Uo. 4
54. Uo. 4
55. Uo. 4
56. Uo. 3
57. Uo. 8
58. Uo. 6
59. Uo. 2

Revolta din 1802 a iobagilor și jelerilor din Zăbala și Surcea (jud. Covasna) (Rezumat)

Lucrarea prezintă materiale de arhivă cercetate în Arhivele Naționale - Direcția jud. Covasna, referitoare la revolta din 1802 a iobagilor, jelerilor și slugilor de la Zăbala și Surcea (sate din actualul județ Covasna). Conflictul din 1802 dintre moșierul din Zăbala, Farkas SZÉPLAKI P. HORVÁTH și localnici s-a putut rezolva numai cu ajutorul celor trei companii de grăniceri, chemate în ajutor, moșierii atacați fiind salvați de acestea din urmă. O parte a participanților la revoltă a fugit în Moldova din fața represiunilor.

The Uprising of the Serfs and Servants from Zabola and Szörçse (Zăbala, Surcea, Covasna County) in 1802 (Abstract)

The paper attempts to present a material drawn out from the archives referring to the uprising of the serfs and servants from Zabola and Szörçse. The conflict between the landowner Farkas SZÉPLAKI P. HORVÁTH and the people working on his domain rose to such a degree that the serfs could be scattered away only by the soldiers belonging to the frontier guard in order to save the landowners. Part of the people involved in the uprising ran away to Moldavia.

[A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézetbelieket is, kötet szerkesztési szempontok kérték. **A szerk megj.**]

